

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Агалець Інна Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, старший
науковий співробітник відділу наукового
інформаційно-аналітичного супроводу освіти
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID 0000-0002-5071-9019

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ (аналітичний огляд)

В огляді висвітлено теоретичний і практичний досвід розроблення багатоаспектної проблеми національно-патріотичного виховання за темою «Національно-патріотичне виховання: вектори розвитку в освітньому просторі» за період 2017-2021 рр. Узагальнено низку кінцевих науково-практичних результатів досліджень науковців інституцій Національної академії педагогічних наук України з окресленої проблеми.

На основі аналізу документів і матеріалів зроблено висновок, що система національно-патріотичного виховання є одним із основних напрямів діяльності освітньої сфери держави та українського суспільства з формування й розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних цінностей, виховання у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів української держави, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, освітній простір, учнівська молодь, студентська молодь, національна свідомість, захист Батьківщини.

Inna Ahalets, Ph.D of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
ORCID ID 0000-0002-5071-9019

NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION: DEVELOPMENT VECTORS IN EDUCATIONAL AREA (analytical review)

The review presented theoretical and practical experience of development of a multifaceted problem of national patriotic education on the theme «National patriotic education: development vectors in educational area» for the period 2017–2021. The range of the final scientific and practical results of the research of the scientists of the institutes of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on the outlined problem is summarized.

On the basis of the analysis of documents and materials it is concluded that the system of national patriotic education is the one of the main activities of the state and Ukrainian society educational sphere of the formation and development of national consciousness on the basis of social and state values, fostering a sense of patriotism among citizens, respect for the Constitution and laws of the Ukraine, readiness to perform duties to protect the independence and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: national patriotic education, educational area, learning youth, student youth, national consciousness, defense of the Homeland.

Патріотизм, державність – ці великі святині владно входять у нашу освіту, безпосередньо у виховний процес, долучають молодих людей до світлих національно-патріотичних і державницьких почуттів, формують їх як стійких патріотів-громадян.

Народ, вітчизна, держава стають при цьому невіддільними від високосмислового життя зростаючої особистості, наповнюють його загальнолюдськими і національними цінностями, що втілюються у відповідних вчинках, поведінці, спілкуванні, діяльності.
(І. Д. Бех)

24 лютого 2022 р. на світанку Російська Федерація напала на Україну по всій довжині спільного кордону, території Білорусі й окупованого Криму. Нині в незалежній Україні триває повномасштабна війна. Росія намагається втопити нашу країну в крові, війська агресора катують і вбивають український народ, руйнують міста і села – знищують цивільну інфраструктуру, лікарні, школи, історичні пам'ятки [«35 днів героїчного спротиву» URL: https://www.youtube.com/watch?v=92De_ZXKnSQ&ab_channel=UkrinformTV (дата звернення: 30.03.2022)].

Попри жорстокість ворога, наша держава – країна вільних людей і демократичних переконань, сповнена рішучості й нездоланності.

Збройні сили України і керівництво нашої держави здійснюють цілеспрямовані дії, зорієнтовані на збереження територіальної цілісності України, утвердження державності, подолання кризових явищ у всіх сферах життєдіяльності народу України й в освіті зокрема.

У засобах масової інформації: С. Шкарлет, Міністр освіти і науки України розповів, що від початку російського вторгнення на територію України повністю зруйновано або пошкоджено понад тисячу закладів освіти. Проте, незважаючи на складні умови війни, у більшості областей України вже відновлено освітній процес, 3,5 млн. учнів шкіл продовжили навчання, майже всі заклади вищої освіти повернулись до навчання, з них 34 переміщених, 42 заклади фахової передвищої освіти, більш як 60 закладів професійно-технічної освіти, запрацювали 2000 садочків. Діти і молодь навчаються за змішаною і дистанційною формою навчання. За словами С. Шкарлета, це є свідченням того, що формується майбутнє держави [Міністр освіти і науки України долучився до ефіру каналу телебачення – програми «Сніданок з 1+1»: інтерв'ю з міністром освіти і науки України Сергієм Шкарлетом про організацію навчального процесу в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=C0rl7b07hKU> (дата звернення: 16.04.2022)].

Ми віримо в перемогу українського народу, бо українці – сильна, непохитна й волелюбна нація, впевнені, що на звільнених територіях відновлять свою роботу більшість закладів освіти.

Посилаючись на думку вчених і практиків, освітньо-наукова спільнота України має формувати й розвивати світогляд громадян-патріотів на прикладах

героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету власної держави, які діють на основі національних та європейських цінностей, з повагою ставляться до національних символів, прав людини, виявляють толерантність до цінностей і переконань представників інших культур.

Українці завжди виборювали свободу та соборність від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, під час революційних подій 2013–2014 рр. й нині, коли військове вторгнення ворога – порушення суверенності й територіальної цілісності поставило кожна людину нашої незалежної України перед вибором, і ми цей вибір зробили. Наш спротив сьогодні – це боротьба за європейські цінності, за весь світ.

Надзвичайне випробування для України актуалізувало завдання національно-патріотичного виховання на всіх рівнях українського суспільства, і першочергово це стосується покоління, що зростає. Нишньому поколінню – дітям і молоді випало жити у часи динамічної зміни життєвих умов ціннісних орієнтирів, а сучасні виклики загострили необхідність переосмислення українським суспільством національно-патріотичного виховання в закладах освіти різних типів і рівнів, інститутах громадянського суспільства.

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2019 р.), реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання до 2025 року (2020), у важких і болісних ситуаціях викликів, поряд з забезпеченням суверенності й територіальної цілісності України, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство виховання у зростаючого покоління почуття патріотизму, активної громадянської позиції визначено як одне із пріоритетних завдань сьогодення.

Система освіти України покликана надати пріоритетне значення вихованню патріотизму як ключового складника світогляду зростаючого покоління, його ставленню до рідної країни, національних святинь, любові до мови, почуттю відповідальності за незалежність країни, збереженню духовних і матеріальних цінностей.

Засади патріотичного виховання сформульовано видатними українськими вченими-педагогами О. Вишневським, О. Захаренком, І. Зязюном, М. Євтухом, В. Сухомлинським, І. Ткаченком та ін.

Теоретичні й методичні аспекти патріотичного виховання особистості різнобічно розкрито в працях В. Кременя, Ю. Логвиненка (формування національної свідомості і патріотичних цінностей в освітньому середовищі); І. Бега, К. Черної (обґрунтування теоретико-методологічних засад становлення громадянина-патріота України); К. Ващенко, С. Гончаренка, Т. Ільїної, Н. Мойсеюк, О. Сухомлинської (патріотичне виховання як суспільний феномен та його соціокультурна спрямованість); К. Журби, І. Шкільної (проблеми формування національно-культурної ідентичності) та ін.

Національно-патріотичне виховання має стати засобом відродження національної культури, стимулом пробудження моральних якостей, засобом особистісної відповідальності, гарантом громадянського миру [32]. Метою його є формування громадян-патріотів України, підготовлених до життя, з високою національною свідомістю, почуттям вірності, любові до Батьківщини,

виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, здатному побудувати громадянське суспільство, в основу якого закладені й постійно втілюються демократія, толерантність та повага до прав людини [32].

Отже, як вважають українські науковці, в основу нормативного забезпечення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації, складниками якого є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне і духовно-моральне виховання [Окушко Т. К., Харченко Н. В. *Енциклопедія освіти* / Нац. акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 648].

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми виховання, зокрема векторів розвитку національно-патріотичного виховання в освітньому просторі, дає підставу стверджувати, що нині надзвичайне випробування для України – нав'язана Росією повномасштабна війна з усією очевидністю актуалізувало означену проблему. Її розв'язання пов'язане зі створенням педагогічних умов виховання, зокрема впровадженням результатів наукових досліджень науково-освітньої спільноти в практику виховної діяльності, що сприятиме формуванню й розвитку патріотично налаштованої зростаючої особистості.

«Спільне майбутнє, захист територіальної цілісності і української державності вимагає спільних дій між системою освіти, науковими установами та органами державної влади у вихованні людини як громадянина і патріота» [Окушко Т. К., Харченко Н. В. *Енциклопедія освіти* / Нац. акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 649].

Однією з провідних установ у забезпеченні реалізації окресленої мети і завдань є Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського) – культурно-освітній, методичний та науково-інформаційний центр загальнодержавного рівня.

«Зважаючи на виклики сьогодення, входження нашої держави до світового та європейського простору, діяльність ДНПБ відповідно до розробленої Стратегії розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 рр. спрямовано на вдосконалення науково-інформаційного та бібліотечного супроводу освіти за допомогою побудови інноваційної моделі наукової бібліотеки, яка здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє потужними базами даних, надає вільний доступ до світових інформаційних мереж і банків даних на основі широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації й інтелектуалізації суспільства» [Березівська Л. Д., Тарнавська С. В. Діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН

України: здобутки та перспективи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. Київ, 2022. Вип. 4 (1). С. 7. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/issue/view/9> (дата звернення: 06.04.2022)].

Зазначені вище інструменти сприятимуть у реалізації освітньо-наукової діяльності для всієї спільноти освітянської галузі.

Метою огляду є висвітлення результатів науково-методичної діяльності науково-освітньої спільноти НАПН України, зокрема векторів розвитку національно-патріотичного виховання в освітньому просторі.

Отже, теоретичний аналіз результатів досліджень науковців інституцій НАПН України з національно-патріотичного виховання засвідчує, що нині, коли Україна відстоює свій суверенітет і територіальну цілісність, утверджує власні національні інтереси в умовах визвольної війни й необхідності опору країні-агресору Росії, проблема національно-патріотичного виховання набуває особливої значимості й актуальності, маючи при цьому ключовий ціннісно зорієнтований характер, що ґрунтується на суспільно-державних цінностях і спрямований на формування і розвиток національної свідомості, формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Проблема національно-патріотичного виховання зростаючого покоління як майбутніх громадян суспільства має глобальний характер та є актуальною для всіх держав світу й України зокрема. Щодо гостроти порушеної проблеми ще в 2020 р. ученим зі світовим ім'ям, освітянином, державним діячем, Президентом НАПН України В. Кремнем висловлено пророкуюче бачення історичної місії України, де першочерговим є прагнення досягти важливих цінностей для свого народу – свободи, добробуту, щастя на шляху входження до світового співтовариства.

Питання національної ідентичності української нації висвітлено у статті академіка В. Кременя «Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації [24]. Акцентовано увагу на значущості формування національної єдності як основи державного утворення, закоріненості української духовної культури, яка, увібравши надбання попередніх епох, активно відроджується в ХІХ ст. й постає як національна. Автором наголошено на актуальності проблеми національної ідентичності на сучасному етапі, що зумовлено цивілізаційним і суспільним розвитком: з одного боку – глобалізацією, з іншого – відстоюванням державного суверенітету [24].

Зазначено, що національна ідентичність як синкретичне й багатопланове утворення за умов нинішнього історичного періоду постає духовною опорою, сукупністю переконань, світоглядних принципів, на яких ґрунтується формування системи програм для практичної дії, що сприяє утворенню нових смислів національного буття, яке перманентно реформується й відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає в реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва [24].

У статті В. Кремнем обстоюється позиція щодо специфіки української культури, яка демонструє здатність вистояти в історичних випробуваннях, вибудувати власну духовність на ґрунті взаємодії з наявними на її теренах різними культурними типами. Сьогодні така здатність усвідомлюється як імператив, ігнорування якого приховує загрозу позбавлення майбутнього не лише українського народу, а й людства загалом [24, с. 115].

Сформульовано висновок про те, що для сучасної України, яка стоїть на шляху здійснення історичної місії з реалізації національної ідентичності в соціальній, політичній, економічній і духовно-культурній сферах на шляху входження до світового співтовариства, особливо важливим є прагнення досягти важливих цінностей для свого народу – свободи, добробуту, щастя [24, с. 115].

Формуванню національно-культурної ідентичності зростаючої особистості присвячено посібник учених І. Беха, О. Докукіної, С. Федоренко, І. Шкільної, К. О. Журби [45]. Науковцями зазначено, що поняття «національно-культурна ідентичність» є категорією, що опирається на історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, національні цінності та патріотизм. Національно-культурна ідентичність у підлітків формується на основі національного світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, моральних цінностей [45, с. 4-5].

Посібник структуровано передмовою з обґрунтуванням актуальності проблеми формування у дітей підліткового віку національно-культурної ідентичності, п'ятьма темами науково-методичного матеріалу, в яких розглянуто питання змістового контуру кожної окресленої теми, зокрема «Концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків в контексті сучасних полікультурних впливів», «Зарубіжний досвід збереження національно-культурної ідентичності в умовах глобалізації», «Особливості формування національно-культурної ідентичності підлітка», «Змістове і методичне забезпечення формування національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів», «Формування національно-культурної ідентичності у взаємодії сім'ї і школи», списком літератури (159 позицій вітчизняних і зарубіжних авторів) та додатками, в яких наведено твори для обговорення й online-тести для діагностики.

У зазначених темах авторами розкрито концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків у контексті полікультурних впливів.

У посібнику акцентовано увагу на формуванні національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя, діалозі культур, процесах глобалізації. Вивчено й досліджено зарубіжний досвід з формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості та її збереження в умовах діаспори, схарактеризовано особливості формування національно-культурної ідентичності в сучасних умовах та базові цінності, на основі яких може здійснюватися таке виховання.

У науковому виданні авторами запропоновано змістове й методичне забезпечення саме процесу формування національно-культурної ідентичності

у підлітків в контексті сучасних полікультурних впливів у позакласній діяльності та взаємодії сім'ї та школи. Посібник рекомендовано педагогам, студентам закладів вищої педагогічної освіти, громадянським організаціям, методистам з виховної роботи та батькам.

Формування в учнів патріотичних почуттів – любові до батьків і родини, природи, мови й культури свого народу, Батьківщини, є важливим складником освітнього процесу [2, с. 19]. Саме такими національно-патріотичними важелями обґрунтовано позицію української педагогині, історика, вченої Л. Березівської у статті «Ідеї В. О. Сухомлинського про роль учителя у вихованні в учнів патріотичних почуттів у руслі розбудови Нової української школи» [2].

Так, на основі аналізу педагогічних праць В. О. Сухомлинського авторкою розкрито ідеї стосовно ролі вчителя у вихованні патріотичних почуттів учнів. Обґрунтовано, що виховання патріотичних почуттів має бути основою освітнього процесу, де ключовою фігурою є вчитель, якому необхідно стати прикладом свідомого громадянина з активною життєвою позицією і який знає історію свого народу, володіє українською мовою задля формування у школярів високої патріотичної свідомості, почуття відповідальності за майбутнє країни, вірності й любові до Батьківщини, готовності служити їй, стати на її захист.

Ученою наголошено на тому, що міркування видатного українського педагога, який працював в умовах радянської ідеології, не втратили своєї актуальності й у незалежній Україні в руслі розбудови нової української школи. Схарактеризовано методи та прийоми навчання, використовувані В. О. Сухомлинським в його освітній діяльності, що сприяють ефективному їх застосуванню в різних життєвих ситуаціях, виробленню основних загальних і предметних компетентностей, які є базовими сучасної системи освіти.

Наведено приклади найголовніших тверджень відомого педагога. На основі наукового пошуку узагальнено, що теорію і методіку виховання патріотичних почуттів школярів, яку розроблено й упроваджено В. О. Сухомлинським у діяльність Павлівської середньої школи, підтверджує положення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.) про те, що саме вчитель реалізовує «в освітньому процесі принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні» [2].

Інституційний розвиток загальної середньої освіти (ЗСО), організація й зміст виховання дітей і молоді в українській державі, що безпосередньо залежали від процесів реформування, оновлення й модернізації цієї ланки освіти та здійснювалися у відповідь на політичні, соціально-економічні, культурологічні й педагогічні трансформації, висвітлено в науковій праці «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» [1], підготовленій науковцями, істориками освіти О. Сухомлинською, Л. Березівською.

Антологію (хрестоматію) структуровано передмовою «Від упорядників», двома розділами, у кожному з яких подано матеріали відповідно про розвиток ЗСО (початкова освіта, середня загальноосвітня, українська національна школа), виховання й розвиток дітей та учнівської молоді (загальновиховна діяльність, національне, громадянське, естетичне, фізичне, національно-патріотичне виховання), додатковими джерелами (бібліографічним списком) за темою до кожного розділу.

У змісті «Від упорядників» дослідниками акцентовано увагу на репрезентації текстів, що стосуються ЗСО, оскільки до цього сегмента було прикуто увагу освітян і громадськості та відбулося найбільше модернізаційних змін упродовж 26-річного періоду новітньої історії української освіти. Наголошено на тому, що зазначені зміни відображають створені за роки незалежності документи, які мали на меті сприяти розвитку та оновленню ЗСО, удосконаленню виховної роботи в освітньому процесі. Схарактеризовано мету створення хрестоматії, що полягає у введенні найвагоміших основоположних документів до наукового обігу задля інформаційного забезпечення фахової педагогічної підготовки, викладання дисциплін з педагогіки, історії педагогіки, проведення досліджень історико-педагогічного спрямування [1]. Окреслено критерії добору джерел видання. Пропоноване наукове видання є першою спробою впорядкування різнотипних матеріалів з реформування ЗСО й розвитку виховної системи дітей та молоді в Україні упродовж 1991–2017 рр. [1].

Розділ «Про розвиток загальної середньої освіти» відкриває оглядова стаття д-ра пед. наук Л. Березівської. Вченою зазначено, що матеріали розділу відображають історію національної державної освітньої політики, шкільних реформ і контрреформ, наукової й педагогічної творчості плеяди українських освітян та можуть бути корисними під час розроблення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку ЗСО в Україні.

Зазначений розділ містить дев'ятнадцять текстів, в яких відповідно до розроблених критеріїв добору документів представлено найважливіші матеріали про розвиток ЗСО в незалежній Україні (1991–2017), що супроводжувався як вагомими здобутками, так й прорахунками [1].

Розділ «Про виховання та розвиток дітей і молоді» розпочато оглядовою статтею д-ра пед. наук О. Сухомлинської. Вченою наголошено, що подані матеріали присвячено загальнопедагогічній проблемі розвитку та виховання дітей і молоді в незалежній Україні, добір яких здійснено з урахуванням ступеня їх впливу на модернізаційні процеси в галузі виховання та в хронологічній послідовності.

У змісті розділу розглянуто вісімнадцять текстів: (концепції, програми, орієнтири), у яких порушено питання щодо теоретико-методологічного обґрунтування розвитку виховного процесу в освітньому просторі держави та їх практичного переломлення в програмах та орієнтирах.

Чільне місце в розділі посідають тексти таких документів: «Концепція національного виховання» (1994, 1996), «Концепція національно-патріотичного виховання молоді» (2009), «Програма українського патріотичного виховання

дітей та учнівської молоді» (2014), «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015). Зазначені документи відображають систему поглядів стосовно розглядуваного феномену та містять мету, завдання, принципи, зміст, особливості, передбачувані технології й очікувані результати [1].

Поданий на сторінках антології матеріал є результатом копійної роботи вчених. Пропоноване наукове видання може бути корисним науково-освітнім працівникам закладів освіти у здійсненні джерельного пошуку, здобувачам освіти, працівникам освітянських бібліотек у дослідженні питань розвитку української освітньої галузі за часів незалежності та проблемами здійснення національно-патріотичного виховання.

У науковому виданні «Національно-патріотичне виховання в Україні: науково-допоміжний бібліографічний покажчик» науковцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського відображено документи з питань національно-патріотичного виховання в освітньому просторі України [31]. У зв'язку з актуальністю проблеми й науково-практичною значимістю розглянутих питань більш детально зупинимося на аналізі аспектів цієї праці.

Представлений науково-допоміжний бібліографічний покажчик структуровано передмовою «Від упорядників», вступною статтею, вісьмома розділами (2722 бібліографічних записи), іменним покажчиком, списком скорочень. Усі складники видання сформовано відповідно до ланок системи освіти України: дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна (професійна), вища та післядипломна педагогічна освіта.

У передмові «Від упорядників» окреслено хронологічні межі добору документів, визначено інформаційні джерела, схарактеризовано структуру видання, специфіку складання бібліографічного опису, звернуто увагу на наповнення покажчика, яке сформовано на основі матеріалів із електронного каталогу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, баз даних Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, Електронної бібліотеки НАПН України, репозитарію бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, електронних каталогів мережі освітянських бібліотек, сайтів закладів вищої освіти, періодичних та продовжуваних видань і матеріалів інформаційних ресурсів на платформі EBSCO Publishing.

Покажчик відкрито вступною статтею «Концептуальне осмислення формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах» д-ра психол. наук І. Беґа та д-ра пед. наук К. Журби.

Розділ І. «Національно-патріотичне виховання в новому історичному осмисленні» складається з двох підрозділів: 1.1. «Нормативно-правове забезпечення національно-патріотичного виховання», у якому згруповано бібліографічні описи нормативно-правових актів України, що законодавчо закріплюють пріоритети і напрями національно-патріотичного виховання дітей та молоді у діяльності відповідних інститутів держави і суспільства, та 1.2. «Національно-патріотичне виховання як наукова проблема», який містить матеріали, що висвітлюють напрями, тенденції, концепції, які

генерують нові ідеї, результати наукових розвідок із стрижневою ідеєю виховання громадянина-патріота.

У розділі II. «Виховання громадянина-патріота у творчій спадщині видатних постатей України» вміщено публікації про погляди видатних українських педагогів, філософів, психологів, громадсько-політичних й культурних діячів та роль і значення національно-патріотичного виховання дітей та молоді як пріоритетний складник громадянського виховання.

До розділу III. «Національно-патріотичне виховання у системі дошкільної освіти» увійшли документи, що відображають зміст, інноваційні технології виховання та практичний досвід проведення виховних заходів, проєктів національно-патріотичного спрямування в закладах дошкільної освіти.

Розділ IV. «Національно-патріотичне виховання у закладах загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти» складається з двох підрозділів: 4.1. «Загальна середня освіта», у якому подано матеріали, що розкривають складові національно-патріотичного виховання в процесі викладання різних предметів, тематику виховних заходів у системі позакласної роботи з висвітленням творчих напрацювань вчителів щодо організації патріотично орієнтованої взаємодії з батьками та громадськістю. У підрозділі 4.2. «Професійна (професійно-технічна) освіта» вміщено бібліографічні описи документів, спрямованих на реалізацію завдань національно-патріотичного виховання через низку заходів щодо виховання в учнів почуття національної гідності та патріотизму шляхом пошуку нових ефективних форм і методів впливу на становлення патріотично свідомого майбутнього фахівця, здатного до вироблення власної патріотичної позиції.

Розділ V. «Національно-патріотичне виховання у закладах вищої післядипломної педагогічної освіти» містить джерела про стан та орієнтири вдосконалення системи національно-патріотичного виховання у зазначених ланках освіти.

У розділі VI. «Реалізація національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти та громадських об'єднаннях» у документах висвітлено роботу культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднань, предметних гуртків, національно-патріотичних секцій.

Змістове наповнення розділу VII. «Доброчинна та волонтерська діяльність в системі національно-патріотичного виховання» становлять бібліографічні описи публікацій про внесок волонтерів та інших громадян у зміцнення обороноздатності України, участь школярів і студентів у волонтерських організаціях, зокрема у справі опікування родинами учасників антитерористичної операції, інформування про учасників бойових дій.

Розділ VIII. «Військово-патріотичне виховання молоді як відповідь на виклики часу» містить відомості про публікації з питань військово-патріотичної тематики та висвітлює окремі аспекти проблеми залучення зростаючого покоління до участі у загальнодержавних військово-патріотичних заходах.

Іменний покажчик, список скорочень розроблено й подано упорядниками для зручності користування та швидкого пошуку інформації в кінці видання.

Підготовлений науковцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського показчик є результатом копіткої роботи, що сприятиме реалізації основних завдань Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді шляхом інформаційного супроводу цього процесу.

Науковий доробок відомого вченого в галузі психології І. Беха містить низку найважливіших питань виховання, об'єднаних у монографії «Особистість на шляху до духовних цінностей» [6]. Наукову працю присвячено актуальній проблемі формування та розвитку життєво важливих цінностей як духовних орієнтирів зростаючої особистості. Монографію структуровано передмовою, шістьма розділами «На підступах до Я-духовного особистості», «Духовність особистості у діяльнісних пріоритетах», «Духовна цінність особистості у процесуальному вимірі», «Виховання особистості у практичних побудовах», «Українські педагоги-просвітники у часі перемін», «Патріотично-громадська іпостась особистості», післямовою та літературою.

У передмові до монографії автором аргументовано підхід і використані матеріали, що відповідають на виклики сучасного суспільства освіти в час серйозних соціально-економічних трансформацій. Зокрема, обґрунтовано актуальну проблему формування духовних орієнтирів зростаючої особистості, що мають охопити освітній процес на всіх його вікових етапах, та ролі педагога як організатора відносин паритетності – головних у цьому процесі.

Особливе місце у монографії посідає розділ «Патріотично-громадська іпостась особистості», який присвячено багатоплановій проблемі патріотизму в сучасному науковому осмисленні. У розділі сформульовано авторське визначення почуття-цінність «патріотизм» й низку положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму. Зокрема, визначено та обґрунтовано провідні методологічні підходи до вивчення патріотичного виховання як педагогічного процесу; поряд із загальнопедагогічними принципами сучасного процесу патріотичного виховання виокремлено специфічні принципи використання інформаційно-комунікаційних технологій у патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді; схарактеризовано головну мету педагога, що полягає у забезпеченні переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння, та запропоновано низку наукових позицій, на які має орієнтуватися педагог у роботі з національно-патріотичного виховання молоді; сформульовано приписи, на які має орієнтуватися процес виховання патріотизму; розглянуто державницьке виховання як суспільно-освітній пріоритет; окреслено ключові позиції громадянського виховання, розкрито кардинальну особливість патріотичного і громадянського виховання; наведено складові заходів щодо реалізації національно-патріотичного й громадянського виховання та соціально-морального підґрунтя.

У післямові вчений доходить висновку, яким передбачено перегляд усталеної психолого-педагогічної підтримки, що має бути більш диференційованою, інтенсивною, цілеспрямованою; докорінну зміну процесу виховання, в результаті чого зростаюча особистість оволодіватиме смислами життя і розв'язання актуальних проблем особистісного, культурного, духовно-

морального самовизначення на основі ідей гуманізму [6]. Видання містить літературу українських і зарубіжних авторів.

Висока значимість і актуальність окресленої проблеми визначаються тим, що результати дослідження, висвітлені у монографії, можуть бути використані закладами освіти різного типу в ході здійснення освітнього процесу.

Іншу працю І. Беґа [9] присвячено диференціації сфер патріотизму і громадянськості особистості як предмета досліджень і як складників реального життя людини, а саме: «Патріотизм у сутнісних показниках», «Державницьке виховання як смислова автономія», «методологічна позиція у вихованні громадянськості», «Патріотизм і громадянськість: пункт зіткнення та лінія розмежування», «Особистісне підґрунтя виховання громадянина-патріота».

Автором зазначено, що серед духовних пріоритетів патріотизм і громадянськість є найбільш затребуваними. Суспільний запит на громадянина-патріота нині має вирішувати долю України. Сьогодні український народ захищає не лише свою незалежність і суверенітет, а й запобігає порушенню прав і свобод населення Західної Європи [9].

На думку вченого, розв'язання загальнолюдського завдання передбачає формування у людства єдиних духовно-моральних домінант, які б забезпечували стає мирне співіснування. Саме такі цінності мають посісти центральне місце в ієрархії внутрішнього світу особистості, що зростає [9]. Обстоюється позиція, що патріотизм і громадянськість в умовах українського поліетнічного суспільства потребують від особистості не лише опанування культурними цінностями власного етносу, а й усвідомлення взаємозв'язку етнокультур української політичної нації у минулому і майбутньому, спільної для всіх етносів долі та мети. Патріот-громадянин поважає культуру, звичаї, традиції представників інших етносів.

Констатовано, що такого сплеску патріотизму і громадянськості ніколи не було за всі роки незалежності України, зокрема патріотизму і громадянськості національно-громадянського спрямування, який проявляється у любові й відповідальності за долю Батьківщини, свого народу, держави й готовності захистити ці великі святині. На думку вченого, патріотично-громадянське виховання й надалі має бути пріоритетним завданням у закладах освіти [9].

Автором публікації сформульовано висновки: нація живе повноцінним життям, коли вона здатна захистити себе політично за допомогою держави та її органів і завдяки патріотизму своїх високо розвинених громадян; у період становлення української політичної нації почуття патріотизму й громадянськості відіграє роль найкращого інтегратора людей у народ як спільність і згуртованість громадян однієї держави, при цьому саме громадянськість проявляється в ціннісному ставленні до держави, у дотриманні законів та обов'язків громадянина, переконаності у необхідності демократії, впевненості у своїй спроможності впливати на життя суспільства [9].

Різнобічні теми досліджуваної проблеми є предметом інших публікацій вченого як одноосібних, так і у співавторстві, зокрема: «Духовна сила патріотизму особистості» [3], «Концепція формування у підлітків національно-

культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах» [5], «Патріотизм у науково-виховному форматі» [7], «Концептуальне осмислення формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах» [4], «Патріотизм як цінність» [8], «Тренінг з патріотичного виховання дітей» [10], «Час патріотів у вимірі виховання» [11], «Patriotism as a Value: Essence and Future Prospects» [52].

Теоретичному аналізу поглядів науковців щодо стану розробленості методів військово-патріотичного виховання хортингістів старших класів у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) присвячено статтю М. Зубалія, М. Тимчика [21].

Авторами дослідження проаналізовано наукові джерела вчених і методистів з окресленої проблематики, в яких засвідчено, що сформульовано різні способи виховного впливу на учнів допризовного віку, нагромаджено значний науковий фонд, що розкриває зміст, сутність та закономірності функціонування загальних і специфічних методів військово-патріотичного виховання. З'ясовано, що у військово-патріотичному вихованні хортингістів старших класів як в складному і суперечливому педагогічному явищі немає єдиної логічної основи для класифікацій численних способів педагогічного впливу на хортингістів допризовного віку, організації такої військово-патріотичної діяльності, яка б активно сприяла досягненню поставлених виховних завдань у старших класах.

Проте, спираючись на теоретичні положення щодо створення класифікацій методів і враховуючи специфіку військово-патріотичного виховання хортингістів старших класів, до запропонованої класифікації внесено низку змін і доповнень. Зокрема, визначено чотири групи методів, уточнено їхні назви, запроваджено нові методи, їх сполучення та поняття, що характерні для військово-патріотичного виховання. У запропонованій класифікації в окрему групу виокремлено методи самовиховання хортингістів допризовного віку, що мають першорядне значення у формуванні особистості майбутнього воїна. Звернуто увагу на те, що у розробленій класифікації усі методи військово-патріотичного виховання старшокласників умовно об'єднано в чотири взаємопов'язані групи. З'ясовано, як за допомогою системи методів забезпечується взаємодія вихователів, викладачів предмета «Захист Вітчизни» й хортингістів у військово-патріотичному вихованні в ЗЗСО.

Застосування ефективних методів дає змогу розв'язувати низку різноманітних виховних завдань з військово-патріотичного виховання й підготовки хортингістів до військової служби у Збройних Силах.

Питання актуалізації вдосконалення національно-патріотичного виховання зростаючого покоління в громадських об'єднаннях висвітлено у методичному посібнику «Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях» [32] колективу авторів: Т. Окушко, Ж. Петрочко, В. Кириченко, О. Пашенко, Л. Сокол, Н. Харченко. Наукове видання структуровано передмовою «Від авторів», двома розділами з підрозділами та додатками.

У передмові «Від авторів» аргументовано переосмислення суспільством і науково-педагогічною спільнотою патріотизму та розбудови системи національно-патріотичного виховання у закладах освіти (ЗО) різних рівнів, інститутах громадянського суспільства.

Розділ «Методичні засади національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях» поділено на п'ять підрозділів за такою тематикою: «Національно-патріотичне виховання як предмет наукового пізнання», «Виміри національно-патріотичного виховання у сучасному освітньому просторі», «Національно-патріотичне виховання як змістовий концепт діяльності громадських об'єднань учнівської молоді різного спрямування», «Учнівське самоврядування: відповідь на виклики XXI століття», «Соціальне партнерство у вихованні громадянина-патріота». Змістовий контур наведених тем містить матеріали, серед яких виокремлено ключові аспекти виховання в молодого покоління почуття патріотизму (особистісний, суспільний, державний); уточнено сутність ключових понять «національно-патріотичне виховання учнівської молоді у громадських об'єднаннях», «особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання»; схарактеризовано основні принципи національно-патріотичного виховання; висвітлено досвід зарубіжних країн з патріотичного виховання; визначено пріоритетні завдання ЗО щодо виховання громадянина-патріота; розглянуто особливості дитячих громадських організацій, громадських об'єднань учнівської молоді, проранжовано основні напрями роботи з патріотичного виховання учнів; на основі систематизації результатів контент-аналізу систематизовано основні характеристики учнівського самоврядування, запропоновано визначення його узагальненої мети, проранжовано завдання учнівського самоврядування, схарактеризовано засадничі принципи організації учнівського самоврядування.

Складниками розділу «Змістово-технологічне забезпечення процесу національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях» є п'ять підрозділів за тематикою прикладного спрямування, зокрема «Педагогічна технологія як інструмент виховання», «Програма «Школа лідерів учнівського самоврядування»: модуль «Я – патріот», «Розвиток критичного мислення: кластери, методи і прийоми, тренінгові заняття», «Екологічна рольова гра «Моє місто майбутнього», «Використання інтернет-технологій у національно-патріотичному вихованні учнівської молоді».

Серед матеріалів змістового наповнення окреслених тем авторами посібника наведено складники, що були враховані при розробленні змісту особистісно орієнтованих технологій національно-патріотичного виховання в громадському об'єднанні, структурні елементи у реалізації особистісно орієнтованих технологій, визначено критерії педагогічної технології, педагогічний (методичний) інструментарій: форми, методи (комбінування педагогічних і психологічних методів виховання), прийоми, засоби, схарактеризовано низку інтегрованих показників втілювання на практиці ідеї духовно-моральної досконалості особистості й рекомендовані настанови, окреслено класифікаційні характеристики особистісно орієнтованих

технологій; описано програму «Школа лідерів учнівського самоврядування»: модуль «Я – патріот»; розглянуто методи і прийоми розвитку критичного мислення; запропоновано цикл тренінгових занять для дітей та учнівської молоді громадських об'єднань і рольову гру «Моє місто майбутнього».

Отже, змістовий контур посібника містить матеріали теоретико-прикладного характеру. Зокрема вченими розкрито зміст, форми, методи національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях і запропоновано авторський підхід щодо впровадження особистісно орієнтованих технологій національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях різного спрямування.

Проблему підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (ЗДО) до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку досліджено вченими В. Будаком, С. Якименко, Т. Філімоною в монографії [15].

Наукове видання структуровано передмовою, двома розділами з підрозділами, списком використаних джерел до кожного розділу, висновками до кожного розділу, висновками (загальними) та додатками.

Так, до розділу 1. «Теоретичні основи підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку» увійшли підрозділи: 1.1. «Патріотичне виховання особистості як науково-педагогічна проблема», 1.2. «Специфіка і стан підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку», 1.3. «Педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів ЗДО до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку». У цих підрозділах розглянуто теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх вихователів ЗДО до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, а саме: проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми, уточнено сутність ключових понять дослідження, визначено педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, виокремлено критерії, показники та рівні патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

До списку використаних джерел з першого розділу внесено 218 позицій вітчизняних, українських і зарубіжних авторів, серед яких низка документів нормативно-правового характеру.

Розділ 2. «Експериментально-дослідна робота з підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку» має три підрозділи: 2.1. «Характеристика рівнів підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку», 2.2. «Модель формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку», 2.3. «Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи». Зокрема, проаналізовано досвід роботи закладів вищої освіти з патріотичного виховання, дібрано діагностичні методики з вивчення рівня

патріотичної вихованості студентів педагогічного університету; на основі якісного і кількісного аналізу подано показники реального стану рівня готовності майбутніх вихователів; розроблено й представлено концептуальну модель формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

На основі системного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів розкрито особливості підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

До списку використаних джерел з другого розділу дослідниками внесено 87 позицій вітчизняних, українських і зарубіжних авторів.

У висновках (загальних) наведено теоретичне узагальнення й практичне розв'язання наукової проблеми підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, що дало змогу обґрунтувати та побудувати функціональну модель цього процесу, визначити та перевірити педагогічні умови формування досліджуваного утворення [15].

На окрему увагу заслуговують додатки монографії, у змістове поле яких увійшли тестові завдання на визначення сформованості нормативно-правового критерію (А) й тестові завдання з теорії національно-патріотичного виховання (Б), завдання для перевірки сформованості когнітивного компонента за спеціально-технологічним критерієм (В), тест для визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей (Д), тест для діагностики національно-патріотичної свідомості особистості (Е), опитувальник визначення рівня сформованості мотиваційно-орієнтаційного критерію (Ж), орієнтовна схема аналізу виховного заходу (З), анкета для студентів педагогічних університетів щодо визначення стану підготовки майбутніх вихователів до здійснення наступності в національно-патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку та учнів перших класів (К), диспут за темою «Як виховати майбутнього патріота» (Л), сценарний план тренінгу на тему «Патріотизм як суспільна та особистісна цінність» (М), змістове наповнення останнього додатку (Н) склали робоча програма навчальної дисципліни «С/К патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку» для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта, напряму підготовки 6.010101 Дошкільна освіта, 6.010102 Початкова освіта (Додаткова спеціальність – Дошкільна освіта) й програма зазначеної дисципліни, яку складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавр спеціальності 012 Дошкільна освіта; ОКР бакалавр напряму підготовки 6.010101 Дошкільна освіта, 6.010102 Початкова освіта (Додаткова спеціальність – Дошкільна освіта).

На наш погляд, змістове наповнення підготовленої монографії сприятиме сформованості фахової компетентності майбутніх вихователів щодо здійснення патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Результати дослідження, висвітлені у монографії, можуть бути використані освітньою спільнотою закладів освіти різного типу в ході здійснення освітнього процесу.

Актуальну проблему педагогічного моделювання військово-патріотичного виховання студентської молоді висвітлено у статті

В. Будака [12]. Автором проаналізовано низку джерел наявних моделей з проблем патріотичного виховання. З'ясовано відсутність моделей військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах освітнього простору. Дано загальний аналіз підходів наукової спільноти до розуміння сутності понять «модель» і «моделювання». Дослідником подано класифікацію моделей та основні умови її ефективного функціонування, визначено функції моделювання: ілюстративну, пояснювальну, критеріальну, евристичну, прогностичну, перетворювальну. Зазначено, що модель виступає системоутворюючим чинником щодо визначення змісту військово-патріотичного виховання студентської молоді, методів, прийомів, форм і технологій його реалізації в освітньому просторі, а саме застосування моделей лежить в основі методу моделювання [12]. Вченим систематизовано та порівняно структурні елементи педагогічних моделей з проблеми патріотичного виховання молоді.

Сформульовано висновок про те, що використання методу моделювання з метою дослідження процесу військово-патріотичного виховання студентської молоді в умовах освітнього простору університету та розроблення відповідної організаційно-методичної і структурно-функціональної моделей є доцільним, оскільки дасть можливість досягти ефективного результату проведеного наукового дослідження [12].

Питання окресленої тематики розглянуто в інших працях ученого як в одноосібних, так і у співавторстві. Це такі публікації, як «Патріотичне виховання студентської молоді: теоретичний аспект» [14], «Сучасні методологічні підходи до процесу формування особистості лідера-патріота в освітньому просторі університету» [16], «Патріотичне виховання молоді в глобалізаційний вік: зарубіжний досвід» [13].

Сучасному українському патріотизму як провідному чиннику соціалізації особистості присвятили статтю вчені С. Савченко, В. Курило [40]. Здійснено аналіз досліджень аспектів феномену патріотизму й механізмів впливу соціуму на процес соціалізації особистості.

Дослідниками встановлено, що основною соціально-психологічною характеристикою патріотизму є здатність формуватися лише в соціумі, в процесі соціалізації, через його механізми. Досліджено, що провідними механізмами формування українського патріотизму є цілеспрямований освітній процес у закладах освіти та різнопрофільних інститутах суспільства. На прикладі студентської молоді визначено, що основним видом соціалізації, яка впливає на формування патріотизму, є політична соціалізація – процес засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що дає йому можливість функціонувати як зрілий член суспільства. У статті схарактеризовано низку функцій патріотизму. Узагальнюючи розгляд проблеми взаємодії патріотизму та політичної культури, науковцями визначено напрями впливу патріотизму як особистісної якості на процес формування політичної культури. На думку вчених, патріотизм є найважливішим елементом цілеспрямованого впливу на особистість, що в поєднанні з історичним досвідом

старших поколінь зумовлює моделі поведінки індивіда, соціальних груп і соціальних інститутів [40].

На основі наукового пошуку сформульовано висновок про те, що патріотизм має величезний потенціал в процесі соціалізації зростаючого покоління – дітей і молоді [40].

Науковий доробок вчених С. Савченка, В. Курила також містить праці іншої актуальної тематики досліджуваної проблеми, зокрема: «Молодь як жертва несприятливих чинників соціалізації в умовах гібридної війни на сході України» [37], «Інформаційна війна Росії проти України: особливості інформаційного впливу на українську молодь та шляхи супротиву» [36], «Організація супротиву інформаційному впливу Росії на Україну як нове завдання сучасної соціальної педагогіки» [27], «Патріотичне виховання молоді в умовах інформаційної війни: досвід організації соціально-педагогічної роботи у переміщеному ЗВО» [38].

Здійснено спробу оптимізації процесу виховання патріотизму у старшокласників, студентів та розвитку їх медіаграмотності засобами медіаосвіти Н. Череповською – авторкою навчально-методичного посібника «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» [47].

Навчальне видання структуровано вступом, трьома розділами з підрозділами, післямовою, літературою та електронними ресурсами, додатками. У вступі навчального видання обґрунтовано питання набуття особистістю патріотичних якостей засобами медіаосвіти, розвитку медіаграмотності, медіаінформаційної культури.

До змістового поля першого розділу «Що таке український патріотизм?» покладено навчальний матеріал курсу патріотичного виховання «Я – патріот», який передбачає ознайомлення з багатоаспектним феноменом патріотизму та загальним визначенням цього поняття. У розділі розглянуто український націоналізм як специфічну форму патріотизму, розкрито патріотизм на мікро-, мезо- і макрорівнях. Н. Череповською наведено інформацію про види національної ідентичності та її взаємодію з патріотизмом, запропоновано визначення сучасного українського патріотизму. Предметом розгляду стала інформаційна війна й методи її ведення, спрямовані на руйнування ідентичності особистості. З огляду на це патріотизм особистості представлено як ресурс спротиву деструктивним інформаційно-психологічним впливам. Окреслено перелік традиційних якостей патріота й обґрунтовано низку нових ознак, які відповідають викликам сучасної інформаційної доби.

У другому розділі «Патріотичне виховання молоді засобами медіаосвіти» згруповано короткий огляд історії виховання патріотизму, в якому розглянуто тенденції розвитку патріотичного виховання молоді в різні історичні часи, вікової періодизації патріотичного виховання, в яких висвітлено тенденції розвитку патріотичного виховання молоді в різні історичні часи; детально розглянуто складники патріотизму і принципи їх формування; з'ясовано мету й основні завдання, принципи медіаосвіти, описано методи, засоби, форми

організації патріотичного виховання та методичні вказівки з упровадження технологій розвитку провідних якостей медіаграмотності.

Третій розділ «Практична допомога медіапедагогу» Програмою патріотичного виховання молоді «Я – патріот» на основі медіаграмотності як нової інструментальної ознаки патріота й однойменною модульною методикою реалізації окресленої програми, в якій розглянуто структуру методики, запропоновано практичні рекомендації щодо розвитку патріотизму молоді засобами медіаосвіти.

Наприкінці кожного підрозділу наведено авторське узагальнення, що заслуговує на окрему увагу.

У післямові Н. Череповською обумовлено, що на матеріалі патріотичного медіаконтенту здійснено спробу висвітлити ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни та збагачення його такими новими інструментальними якостями, як свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, спроможність критично осмислити інформацію і зробити самостійні висновки. Література та електронні ресурси містять джерела вітчизняних і зарубіжних авторів. У додатках подано електронні джерела з розвитку медіаграмотності, пошуку актуальної інформації для занять й вислови про патріотизм.

В іншій праці Н. Череповської «Розвиток патріотизму молоді психологічними засобами методики «Медіаклуб» [49] висвітлено питання популяризації розширених можливостей оновленої методики «Медіаклуб» як засобу розвитку патріотизму молоді. Патріотизм розглянуто як динамічну якість особистості, що зумовлено зовнішніми чинниками, зокрема особливостями конкретного історичного етапу розвитку суспільства.

Вченою обстоюється позиція про те, що ресурси психології у цілому і медіапсихології зокрема здатні забезпечити патріотично спрямований виховний процес інноваційним методичним інструментарієм. Медіаграмотність і критичне мислення особистості, які є психологічним імунітетом особистості проти деструктивних інформаційних впливів та запорукою збереження її національної ідентичності в умовах інформаційної війни, визначаються як когнітивні інструментальні якості патріота [49].

Авторкою представлено медіапсихологічні ресурси, зокрема методику «Медіаклуб», за допомогою яких можна розвивати патріотичні якості особистості. Показано, як за рахунок зміни процедури зазначеної методики вдалося розширити її можливості. Так, до «традиційного» і «рольового» форматів проведення медіаклубу додано модифікований «інтерпретаційний» підхід візуальної соціології, суть якого полягає в різноманітних підходах до інтерпретації сприйнятого. Розроблено «ідентифікаційний» варіант проведення медіаклубу, учасники якого ототожнюють себе з героєм фільму, а потім рефлектують власні емоції, почуття, аналізують думки, викликані цим «перевтіленням». Звернуто увагу, що медіаклуб у форматі «стоп-кадр» як зупинення рухомого зображення дає змогу більш детально проаналізувати попередній фрагмент чи ключовий кадр фільму. «Ілюстративний» формат

медіаклубу передбачає використання «нарізок» з різних фільмів, які ілюструють сюжети однієї теми [49].

Н. Череповська наголошує, що важливою якістю патріота цифрової доби є розвинена інформаційна медіаграмотність особистості, самостійне, критичне мислення, оскільки розвиток патріотизму молоді, формування її переконань нині підпадають під стихійний вплив інформаційної (медіа- і кібер-) соціалізації [49].

Разом із зазначеними працями, у переліку праць ученої розглянуто інші аспекти визначеного питання, а саме: розвиток патріотизму дітей дошкільного віку за допомогою медіапсихологічних ресурсів [48], медіаосвітні практики розвитку інформаційного патріотизму молоді [46] та ін.

У методичних рекомендаціях «Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи і підходи», підготовлених фахівцями ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, розглянуто питання вдосконалення діяльності бібліотек закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) із національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [34]. Науково-виробниче видання структуровано вступом, у якому зазначено мету й головні завдання таких бібліотек, трьома розділами науково-методичного матеріалу: «Основні напрями, методи і форми роботи шкільної бібліотеки з патріотичного виховання», «Формування фонду шкільної бібліотеки літературою національно-патріотичного спрямування», «Інформаційно-бібліографічне обслуговування учасників навчально-виховного процесу, підготовка рекомендаційних бібліографічних посібників», списком використаних джерел й трьома додатками.

У виданні висвітлено основні напрями, методи та форми роботи шкільної бібліотеки, розглянуто питання комплектування фонду літературою національно-патріотичного спрямування, підготовки рекомендаційних бібліографічних посібників, інформаційно-бібліографічного обслуговування учасників освітнього процесу. Звернуто увагу на додатки, зміст яких становлять: орієнтовний план заходів із національно-патріотичного виховання у шкільній бібліотеці, інтернет-ресурси з питань патріотичного виховання; рекомендаційний бібліографічний список «Патріотичне виховання в бібліотеках», що має чотири розділи, в яких відображено законодавчі й нормативні документи, монографії, автореферати дисертацій, навчальні й науково-методичні видання, матеріали конференцій і семінарів, публікації з періодичних і продовжуваних видань, бібліографічні, аналітичні й реферативні посібники.

На наш погляд, змістове наповнення видання може бути використане фахівцями бібліотек, педагогічними працівниками закладів освіти у співпраці з батьками в процесі здійснення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.

Аспекту проблеми батьківсько-виховательської взаємодії як чинника патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку присвячено дисертацію А. Солонської [42]. Авторкою на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми уточнено сутність понять «батьківсько-виховательська

взаємодія» як основний чинник у проведенні виховної роботи з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, де суб'єктами виступають вихователі, батьки, вихованці закладів дошкільної освіти; процес спільної взаємоузгодженої, взаємовідповідальної діяльності вихователів і батьків й «патріотична вихованість дітей старшого дошкільного віку» як інтегральна динамічна особистісна властивість, що відображає почуття любові до Батьківщини, людей, ціннісне ставлення до родини, обізнаність з національною символікою, державними святами, традиціями, історичними подіями, видатними людьми України, які через гуманістичні переживання дитини втілюються в їхній поведінці.

На основі наукового доробку вчених дослідницею проаналізовано наукові підходи щодо патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у батьківсько-виховательській взаємодії, зокрема системний, особистісно орієтований, діяльнісний, герменевтичний. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні патріотичної вихованості дітей старшого шкільного вітку: «уявлення про патріотизм», «бажання проявляти патріотизм», «прояв патріотизму у поведінці».

У дослідженні звернуто увагу на результати констатувального експерименту, де засвідчено, що у більшості дітей старшого дошкільного віку виявлено середній рівень патріотичної вихованості: 39,6% дітей ЕГ і 39,52% КГ; 30,6% старших дошкільників ЕГ і 30,97% КГ – низький рівень патріотичної вихованості; високий рівень досліджуваного феномену продемонстрували 29,8% дітей ЕГ і 29,51% дітей КГ відповідно [42].

А. Солонською розроблено, обгрунтовано та експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у батьківсько-виховательській взаємодії.

Встановлено якісну й кількісну динаміку змін у рівнях патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку: в експериментальній групі значно зменшилась кількість дітей старшого дошкільного віку з низьким рівнем патріотичної вихованості – на 26,21%; суттєво зросла кількість дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем означеного феномену – на 22,76%, збільшилась кількість дітей з середнім рівнем – на 3,45%. У контрольній групі суттєвих змін у динаміці рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку не відбулося. Результати якісної і кількісної динаміки змін у рівнях патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку подано в табличному вигляді [42].

Підсумкові контрольні зрізи рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку засвідчили ефективність обгрунтованих організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку у батьківсько-виховательській взаємодії.

Різнобічні аспекти національно-патріотичного виховання дітей та молоді висвітлено в працях І. Бега, Н. Гринькової, О. Докукіної, К. Журби, О. Караман, Г. Коломoeць, Т. Куниці, В. Лаппо, О. Лучанінової, І. Ратинської, С. Савченка,

І. Сіданіч, О. Сухомлинської, С. Федорченко, І. Шкільної [17], [18], [19], [20], [22], [23], [25], [26], [28], [29], [30], [35], [39], [41], [43], [44], [50], [51].

Наприкінці цього розгляду наголосимо, що науковцями і практиками освітянської галузі у незалежній Україні підготовлено значну кількість праць, присвячених різним аспектам національно-патріотичного виховання. У пропонованому огляді розглянуто, узагальнено та внесено до списку використаних джерел лише певну частину публікацій з означеної тематики, які не вичерпують всієї повноти питань патріотичного виховання.

Таким чином, у працях української науково-освітньої спільноти розкрито багатовекторність національно-патріотичного виховання в освітньому просторі, однак значимість і актуальність проблеми не вичерпує всіх її завдань, які б давали відповіді на виклики сьогодення, переосмислення суспільством у цілому й науковцями і практиками зокрема проблеми патріотизму та розбудови системи національно-патріотичного виховання в закладах освіти різних типів і рівнів та інститутах громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017) : хрестоматія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л. та ін. ; наук. ред.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д. Вінниця : Твори. 2019. 525 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716658/1/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf (дата звернення: 15.12.2020).

2. Березівська Л. Д. Ідеї В. О. Сухомлинського про роль учителя у вихованні в учнів патріотичних почуттів у руслі розбудови Нової української школи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 69. С. 19–22. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717477/> (дата звернення: 17.12.2020).

3. Бех І. Д. Духовна сила патріотизму особистості. Директор школи, ліцею, гімназії. Київ, 2020. № 1 (21). С. 56–64.

4. Бех І. Д., Журба К. О. Концептуальне осмислення формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах. Національно-патріотичне виховання в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Страйгородська Л. І., Пономаренко Л. О., Тарнавська С. В. та ін. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. Київ, 2019. С. 8–30. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/National_patriotic_education_2019.pdf (дата звернення: 03.01.2021).

5. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа

Українських Карпат. Івано-Франківськ, 2017. № 16. С. 24–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2017_16_13 (дата звернення: 05.01.2020).

6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 296 с.

7. Бех І. Д. Патріотизм у науково-виховному форматі. Наук. часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 28. С. 17–22.

8. Бех І. Д. Патріотизм як цінність. Управління освітою. 2018. Черв. № 6 (402). С. 6–12. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713824/1/Бех.pdf> (дата звернення: 07.01.2021).

9. Бех І. Д. Патріотичне і громадянське виховання у власних межах. Освіта для миру = Edukacja dla pokoju : зб. наук. пр. : у 2 т. / НАПН України та ін. Київ ; Переяслав-Хмельницький : Юрка Любченка, 2019. Т. 1. С. 607–618. URL: http://ipood.com.ua/data/UAPLForum2019/volume_1_2019.pdf (дата звернення: 10.02.2021).

10. Бех І. Д., Петрочко В. І., Кириченко В. І. Тренінг з патріотичного виховання дітей. Освіта та розвиток обдарованої особистості = Education and development of gifted personality. Київ, 2017. № 7/8. С. 61–65.

11. Бех І. Час патріотів у вимірі виховання. Освіта. 2018. 4–11 квіт. (№ 11/12). С. 3.

12. Будак В. Д. Модель військово-патріотичного виховання студентської молоді: теоретичний аспект. Педагогічні науки : зб. наук. пр. Херсон, 2017. Вип. 80(2). С. 89–95. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_80\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_80(2)_19) (дата звернення: 15.03.2021).

13. Будак В. Д. Патріотичне виховання молоді в глобалізаційний вік: зарубіжний досвід. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2019. № 4. С. 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2019_4_8 (дата звернення: 20.03.2021).

14. Будак В. Д. Патріотичне виховання студентської молоді: теоретичний аспект. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв, 2017. № 2. С. 77–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2017_2_14 (дата звернення: 25.03.2021).

15. Будак В. Д., Якименко С. І., Філімонова Т. В. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку : монографія. Київ : Слово, 2020. 184 с.

16. Будак В. Д., Олексюк О. Є. Сучасні методологічні підходи до процесу формування особистості лідера-патріота в освітньому просторі університету. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. Миколаїв, 2019. № 2. С. 40–46. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Ped-visnyk-65-2019.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).

17. Горизонт духовності виховання : колективна монографія = The Horizon of Spirituality of Education : collective monograph / уклад. й підгот.:

Йонас Кевішас, Олена Отич ; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Вільнюс : Zuvedra, 2019. 584 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 11.04.2021).

18. Гринькова Н. До проблеми духовно-морального виховання студентів педагогічних закладів вищої освіти. Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Рівне, 2020. Вип. 12. С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2020_12_16 (дата звернення: 11.01.2022).

19. Журба К., Докукіна О. Педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності підлітків у закладах загальної середньої освіти. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 22. С. 75–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_9 (дата звернення: 21.01.2021).

20. Журба К., Докукіна О. Формування національно-культурної ідентичності підлітків у взаємодії сім'ї і школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 23 (1). С. 106–121. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23\(1\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23(1)_11) (дата звернення: 23.02.2022).

21. Зубалій М. Д., Тимчик М. В. Методи військово-патріотичного виховання старшокласників засобами хортингу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. 2017. Вип. 21 (1). С. 238–249. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21(1)_22) (дата звернення: 19.12.2021).

22. Канишевська Л. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного вітчизняного педагогічного дискурсу. Актуальні питання гуманітарних наук = Humanities science current issues : міжвуз. зб. наук. пр. Дрогобич, 2020. Вип. 34 (3). С. 204-210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_34\(3\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_34(3)_34) (дата звернення: 30.04.2022).

23. Коломоєць Г. А. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2021. 236, [8] с.

24. Кремень В. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи = Pedagogical innovation: ideas, realities, perspectives : зб. наук. пр. Київ, 2020. Вип. 1. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18 (дата звернення: 29.03.2022).

25. Куниця Т. Соціально-педагогічний супровід формування відповідальної громадянської позиції у дітей з сімей вимушених переселенців. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 23 (1). С. 200–208. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23(1)_18) (дата звернення: 21.08.2021).

26. Куниця Т. Ю. Сформованість відповідальної громадянської позиції в учнів старшого підліткового віку. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 22. С. 112–120. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/715161/> (дата звернення: 23.08.2021).
27. Курило В. С., Савченко С. В. Організація супротиву інформаційному впливу Росії на Україну як нова задача сучасної соціальної педагогіки. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. Старобільськ, 2020. № 2 (2). С. 18–189. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2020_2\(2\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2020_2(2)_21) (дата звернення: 25.04.2022).
28. Лаппо В. В. Формування духовних цінностей студентської молоді в координатах системного підходу. Духовність особистості: методологія, теорія і практика = Spirituality of a personality: Methodology, Theory and Practice : зб. наук. пр. Северодонецьк, 2018. Вип. 3. С. 111–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_3_13 (дата звернення: 13.03.2022).
29. Лучанінова О. П. Моральні орієнтири виховної системи ВНЗ як запорука духовної безпеки студентів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика = Spirituality of a personality: Methodology, Theory and Practice : зб. наук. пр. Северодонецьк, 2017. Вип. 3. С. 149–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2017_3_16 (дата звернення: 09.03.2022).
30. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія / К. О. Журба, І. Д. Бех, О. М. Докукіна, С. В. Федоренко, І. М. Шкільна. Київ, 2019. 150 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718615/1/.pdf> (дата звернення: 15.03.2022).
31. Національно-патріотичне виховання в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт. вступ. ст.: Бех І. Д., Журба К. О. ; упоряд.: Страйгородська Л. І., Пономаренко Л. О., Тарнавська С. В. та ін. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. Київ : [б. в.], 2019. 368 с. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/National_patriotic_education_2019.pdf (дата звернення: 01.02.2022).
32. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях : метод. посіб. / авт. кол.: Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, Н. В. Харченко та ін. ; за. ред. Т. К. Окушко. Київ ; Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 198 с.
33. Остапенко О., Зубалій М., Тимчик М. Формування готовності старшокласників до захисту Вітчизни. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 22. С. 214–226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_21 (дата звернення: 22.12.2021).
34. Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи : метод. рек. / авт.: І. І. Хемчян, Л. М. Бондар, Т. В. Добко, А. І. Рубан ; наук. ред. Л. Д. Березівська ; наук. консультант О. К. Журба ; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Київ : [б. в.], 2017. 103 с. (Серія «На

допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 16). URL: https://lib.iitta.gov.ua/708060/1/nac-patr-vykhovannya_DNPB.pdf (дата звернення: 18.09.2021).

35. Ратинська І. В. Виховання моральної відповідальності студентів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2019. 250, [5] с.

36. Савченко С. В., Курило В. С. Інформаційна війна Росії проти України: особливості інформаційного впливу на українську молодь та шляхи супротиву. Education and pedagogical sciences = Освіта та педагогічна наука. Старобільськ, 2018. № 2. С. 5–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2018_2_2 (дата звернення: 21.10.2021).

37. Савченко С. В., Курило В. С. Молодь як жертва несприятливих чинників соціалізації в умовах гібридної війни на сході України. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. Старобільськ, 2018. № 1 (1). С. 47–54. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2018_1\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2018_1(1)_8) (дата звернення: 25.10.2021).

38. Савченко С. В. Патріотичне виховання молоді в умовах інформаційної війни: досвід організації соціально-педагогічної роботи у переміщеному ЗВО. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. Старобільськ, 2021. № 1 (2). С. 148–158. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2021_1\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2021_1(2)_18) (дата звернення: 11.04.2022).

39. Савченко С. В., Караман О. Л. Соціально-педагогічні аспекти інформаційної війни на Донбасі. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. Старобільськ, 2017. № 8 (2). С. 279–288. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(2)_37) (дата звернення: 28.02.2022).

40. Савченко С. В., Курило В. С. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості. Education and Pedagogical Sciences = Освіта та пед. наука. Старобільськ, 2019. № 1 (170). С. 58–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2019_1_7 (дата звернення: 03.03.2022).

41. Сіданіч І. Духовно-моральна компетентність педагога як передумова забезпечення духовно-моральної спрямованості викладання навчальних предметів у закладах освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми, 2017. № 10. С. 229–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_10_23 (дата звернення: 15.04.2022).

42. Солонська А. А. Батьківсько-виховательська взаємодія як чинник патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Мелітополь, 2021. 236, [6] с.

43. Сухомлинська О. В. Духовність як надбання особистості: український вимір. Горизонт духовності виховання = The Horizon of Spirituality of Education : кол. монографія / уклад. й підгот. Йонас Кевішас та Олена Отич ; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 287–299. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).

44. Сухомлинська О. Моральне виховання як константа виховного процесу: характеристика проблематики у часовому вимірі. Нова педагогічна думка. Рівне, 2020. № 3 (103). С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_3_2 (дата звернення: 05.04.2022).
45. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : посібник / І. Д. Бех, О. М. Докукіна, С. В. Федоренко, І. М. Шкільна, К. О. Журба. Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2019. 114 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718616/1/.pdf> (дата звернення: 21.03.2022).
46. Череповська Н. І. Медіаосвітні практики розвитку інформаційного патріотизму молоді. Проблеми політичної психології : зб. наук. пр. Київ, 2020. Вип. 9 (23). С. 241–254.
47. Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навч.-метод. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.
48. Череповська Н. І. Розвиток патріотизму дітей дошкільного віку за допомогою медіапсихологічних ресурсів. Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи : зб. наук. пр. Хмельницький : 2020. ФОП Мельник А. А., С. 435–449. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720176/1/Череповська%20Н.%201..pdf> (дата звернення: 13.04.2022).
49. Череповська Н. І. Розвиток патріотизму молоді психологічними засобами методики «Медіаклуб». Проблеми політичної психології : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 7. С. 150–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_13 (дата звернення: 01.04.2022).
50. Шкільна І. М. Теоретичний аспект формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 21 (2). С. 345–357. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21\(2\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21(2)_33) (дата звернення: 30.04.2022).
51. Шкільна І. Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді = Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education : зб. наук. пр. Київ, 2018. Вип. 22. С. 295–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_28 (дата звернення: 05.11.2021).
52. Bekh I. Patriotism as a Value: Essence and Future Prospects. Education : Modern Discourses. 2018. № 1. P. 185–191.